

Baka István: Döbling

Baka István éjszakai komorságú költészete erőről és szellemi bátorságról ad tanúbizonyságot. Illúziótlanul és pontosan méri föl a személyiség kiszolgáltatott létbevetettségét. Érzékeli, hogy sem a transzcendens hit, sem a nemzeti közösség szellemi-lelki boldogulása nem menedék – hiszen egyik sem mutatkozik meg előtte. Mégis kemény tartással, egyszemélyes erkölcsi pozícióban küzd létünk nemesebb értelméért. Aki ilyen poklokra merészkedik, s ilyen következetes elszántsággal, az tudja, mit cselekszik. Tudás vagy kegyelmes ösztönök segítik, egyre meg. Három vékony verskötetében alig néhány tucat verse jelent meg, ráadásul többnyire „hagyományos” rövid darabok. A *Magdolnázápor* (1975), *Tűzbe vetett evangélium* (1981) és a *Döbling* (1985) mégis újabb költészetünk nemes értéke. Erőteljes költői invenció teszi különlegessé prózai írásait is (*Szekszárdi mise*, 1984).

Gyakran leírjuk egy-egy költőről, hogy műve organikusan épül, ennek a megállapításnak azonban kevésszer van olyan nyilvánvaló hitele, mint Baka István esetében. A hatvanas évek végén megjelent első versei óta a lenyűgözően tiszta szemléletességű metaforikus kép a legfőbb versképző eleme. Kevés, de erőteljes motívummal dolgozik. Motívumai világosak, de az ismétlődés, helyesebben a módosított visszatérés révén egyre gazdagodnak, egyre nagyobb dimenziókat nyernek. A zárt motívumrendszernek így nemcsak hatalmas belső horizontja nyílik meg előttünk, hanem kifejlődését, a költői személyiség belső változását, a szemléletmód tágulását is észrevehetően megmutatja. A látomásos-metaforikus költészet gyakori lelegyintése idején Baka István költészete is bizonyosága annak, hogy a metaforikus kép a szellemi energiák nagyfokú sűrítésére képes, s a szétesettség, a részletekbe menekülés korszakában a koncepciózus együtt látás autentikus költői eszköze lehet. Lírájának minőségét az is mutatja, hogy motívumainak elemei hagyományosak, egyetemesek – éjszaka, alkony, fény, sötét, Isten, Tejút, Sátán és tör-

ténelmünk, kultúránk ismert mozzanatai –, de költői képei s főként versegészei korszerűen egyediek. A korszerűségeen ez esetben elsősorban azt értem, hogy Baka István ezekkel a motívumokkal leleplező őszinteséggel jeleníti meg a mai harminc-negyven közötti magyar értelmiségi ember közérzetét, világhelyzetét. Ennek a léthelyzetnek azonban már egyre erőteljesebben az egyetemes emberi összefüggéseire, sorspárhuzamaira figyel, szemlélete nem nemzedéki, hanem nemzeti és egyetemes.

*A húsként pirosuló alkonyatot
ellepték csillag-kukacok, – hiába
vágjuk a holdfényt hagymakarikákra:
nem nyomja el a rothadászagot.*

Ennyi, amit *A századvég költőihöz* fordulva mond. A vers címe nyomatékkal utal a vers létidejére: ami a látványban élénk tárul, az most, a századvégen történik. Az alkonyat asszociációja általában az elmúlás, az öregedés, a hanyatlás, a szürkület. Ez esetben a század alkonya, a századvég. S az, hogy ez húsként piroslik: korítélet. Az alkonyi pirossághoz kapcsolható számtalan hasonló metaforatag közül ezért választja a költői invenció a húst: annak a megállapítását sűríti ebbe a metaforába, hogy a századvég asszociációs bázisa túlságosan vegetációs jellegű, élelemre, élmezésre, anyagi szemléletre beállított életünk következtében. A csillagok megjelenése viszont a temporális szféra logikája szerint való. De itt („csillag-kukacok”) a vegetációs verssik folytatása is. A nyitókép kiteljesült: ez az alkony lényegében rothadás. A képzetársításnak ez esetben az biztosítja nagy erejét, hogy a csillag és a kukac csak annotatív jelentésükben hasonlítanak egymáshoz; (bizonyos értelemben a szín és a látszólagos mozgás alapján). Denotatív értelmük távolágát áthidalja az, hogy a nyitó sor metaforájának két eleme (hús, alkony), melyeket a közös szín (pirosuló) evidenciaként kapcsolt össze, már hasonló tudatmezőket (vegetációs és temporális) társított. A hús képzetköréhez már nem annyira idegen a kukac s az alkonyathoz a csillag. Az első két sor képeiben felvillantott, belénk lőtt látványnak mint faktumnak a következményeit pótcselekvéssel nem fedhetjük el. „Hiába vágjuk a holdfényt hagymakarikákra.” Abszurd a kép? Csak annyira, miként az, hogy legégetőbb gondjaink megoldása helyett azok elfedését próbálgatjuk. Megnövesztésüket érve el eredményül. Más szóval: ha rothadás van, akkor azzal kell foglalkozni. A vers szigorú motívumrendszere két képzetkörből épül: a vegetációsból (hús, kukac, hagymakarika, rothadászag) és a temporális-asztrológiaiból (alkonyat, csillag, holdfény). Ezek bizonyos pontokon párhuzamosak, más pontokon ellentétesek egymással. Ilyen értelemben még egy más irányú figyelmeztetést is jelentésként hordoznak: a kukac bizonyos aspektusból látszódnak csillagnak, a hold pedig hagymának, de nem ez a lényegi vonásuk, nem ez a létstátusuk. A kukac ellen nem lehet úgy küzdeni, hogy a holdfényt vágjuk hagymakarikákra. A versnek ezt az üzenetét nyomatékkal erősíti a külső formája is: két tízes sor ölel át két tizenegyet, ölelkező (a, b, b, a) rímeléssel. Mindezek az elemek együtt hatnak. Üzenete ezért jóval gazdagabb a méreténél. Azzal pedig, hogy az abszurd jellegű pótcselekvést elutasítja, csupán azt „üzeni” a századvég költőinek, hogy ne másról beszéljenek, hanem a lényegről. Ebben implicite az is benne van, hogy létünk lényegéről, alapvető kérdéseiről azok belső törvénye, kényszerítő iránya szerint szóljanak.

Ilyenek a Baka-versek: tömörek, erőteljesek, gazdag képvilágukat visszafogott reflexiók rendezik nagyobb vonatkozásrendbe.

Egymást is gazdagítják. A kötetnyitó *Dalok harmincévesen* közvetlen folytatása a *Tűzbe vetett evangélium* Istennel, istenhiánnyal viaskodó darabjainak. Abban a kötetben is fájdalmasan magára döböntette a költőt a „lent fürtelem, fennen közöny” tudatosítása. Ennek a versnek is ez a kettős kín a lírai szituációja. Az „égen” és az „itt” ellentéte,

kapcsolatnélkülisége és egyenlő sivársága a megváltásra áhító, értelmesebb emberlétet igénylő lét magáramaradottságát nyomatékosítja. Tényekkel oszlatja el a korábbi illúziókat, megoldás reménységét tápláló hiteket. A vers a fent és lent társíthatatlan ketősségének a víziója. A költői szót tehetetlenség béklyózza, illúziók már nem emelik egekbe, morális tartása megóvja a lehullástól. Iszonyú létküzdelmét mégsem tudhatja a nagyobb horizontok felől nézve jelentős eseménynek. A *Döbling* verseinek költői személyiségét ez a tehetetlenség kínozza leginkább. A *Dalok harmincévesen* képsorát közvetlenül folytatja a következő vers, *A Nagy Vadász*, melyben „az ég ablaktáblái” már összetörve jelennek meg, s az Adyra emlékeztető szimbolikus alak a mai személyiség kiszolgáltatottságát hivatott érzékletesen kifejezni. Az előző versben kérdés hangzott: „Hiába kérlelünk, Uram, – világod ily hamar meguntad?”, itt viszont a Nagy Vadász már olyan sorsintéző szellem, hatalom jelképe, aki valóban megunta világát, s „poharát duhajul az ég tükrébe vágta”, cselekedeteit már ez a gesztus irányítja. A látomásban az emberi sors totális kiszolgáltatottsága jelenik meg:

*Mert állunk mindenütt a négy
égtáj célkeresztjén, hiába
lengünk ki jobbra-balra, telibe találja
az utolsó szavunkat is.*

Utassy József egy régebbi versében a történelem poklába került kisember drámáját, a második világháború ismeretlen katonájának, saját édesapjának kiszolgáltatottságát fogalmazta hasonlóképpen:

*Légy pogány, keresztény:
ott függsz a távcsöves
puskák célkeresztjén,
hajnalok hajnalán!*

Az Utassynál történelmi anyagból kifejlődött létérzés Baka István költészetében már egyetemes emberi helyzet tudat megnyilatkozása. Ilyen értelemben elvontabbnak is tekinthetjük, mert a tökéletesen felépített vízió elemei konkrét érzékletességük ellenére nem mutatnak egyszeri létszituációra, hanem absztraktabb általánosítás eredményei. A költő nyilvánvalóan sok-sok élményből vonatkoztatja el ítéletét, létlátomását, de ezeket az élményeket gyakran elrejt szemünk elől. Az elvonatkoztatás Pilinszky lírájának erős sugárzását mutatja Baka István Ady, Nagy László ösvényén betájolható költészetén. Tartalmi elem, a kiszolgáltatottság tudatosítása, a Baka költészetében már-már szinte kulcsszóként fölerősödő „hiába” is erre mutat. Szó sincs persze utánzásról, hanem a külső zártság látszata mögött sok irányban kísérletező költő egyik asszimiláló iránya ez. A fölöttébb szemérmes Baka István gyönyörű szerelmi vallomása az *Akkor is, ott is*. A Pilinszky-féle fegyenc-létszituáció a mai élet konkrét kellékeiből, helyzeteiből bontakozik elénk, a lélektelenné nyomorító napi gondok, kisebb-nagyobb szenvedések-kiszolgáltatások halálig tartó menetelésében emeli létvízióvá a társ életét. Önnön létszituációját is a koncentrációs táborok halálraítélteivel vonja párhuzamba a kiszolgáltatottság okán, de ebben a dehumanizált létlátomásban a végső pillanatok tragikumán is átüt a Petőfi-tisztán érzett örök hitvesi szerelm: „de én a ködök krematórium- / füstjében is érezni fogom tested illatát / s akkor is, ott is a te nevedet mondogatom majd. . .”

Ez a vers nyíltan tanúsítja, hogy a légerlét szituációjában is sikerült Baka Istvánnak a lélek belső tájain megőriznie sérthetetlenül biztos fogódzókat, melyeknek érvényét a külső tények sem tudják kikezdeni. Ez a belső táj nála elsősorban morális birodalom.

Ennek tisztasága, biztonsága nyitotta meg előtte a kísérletezésnek az ironikus, tehát távolságtartó, külső állásponttól ítélkező esztétikai minőségeit olyan versekben, mint a Gustav Mahler emlékének ajánlott *Trauermarsch* és a bulgakovi ihletést is kamatoztató *Mefisztó-keringő*. Fontosnak érzi ezt a szálát költészetében, de még nem elég kiteljesítettnek, kidolgozottnak, ezért vehette át előző kötetéből az újba is a Mahler-verset. Fontosságát az indokolná, hogy az önvizsgálat ezekben a versekben a legtágabb horizontú, legalábbis Európa-mértékű. Egyelőre azonban *Ady Endre vonatán* utazik sorsszerűen. Az általánosan emberi létvizsgálattal, a személyes és nemzedéki önismeret mélyítésével összekapcsoltan, azokat is erősen meghatározó módon a nemzeti önvizsgálat és a magyar történelem nehéz időkből is érvényes magatartásmintát nyújtó nagy példái foglalkoztatják. Tudatosult költészetében, hogy mai létünk mutatóit csak történelmi összefüggésekben érthetjük meg, s főként alakításukhoz kell erősen felkészülnünk a nemzeti önvizsgálat, önértelmezés és önbírálat erejével. Ezért elsőrendű kérdés a *Döbling* verseinek jelentős részében a magyarság és Európa viszonya történelmi vonatkozásban, de vigyázó mai tekintettel szemlélve. A *Zrínyi* még az Istennel viaskodó, általánosabb létfilozófiai gondolat küzd, a vadkanban még a sokáig rejtőzködő Isten mutatja meg igazi arcát. Az *Ady Endre vonatán* és a *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* már a *Mefisztó-keringő* ciklusban szerepel, a *Döbling* pedig önálló egységként zárja a kötetet. A magyar sorskérdések az európai szövevényben mutatkoznak, a közeg nem csábít illúziókra, hiszen többnyire a *Mefisztó-keringő* dallamára táncolnak a párok. A *Tűzbe vetett evangélium* zárókompozíciója az Ady Endre emlékének ajánlott *Háborús téli éjszaka* volt. Olyan hatalmas nemzeti pusztulás-vízió, amelyik a felelősségre döbentés kijózanító iróniájával szól. A költő lényegbevágó kérdéseire nem kaphatott választ, költői pozíciója a virrasztás maradt, ebbe sűrítette ítéletét is. A *Döbling* kötet nemzeti sorssal s hazánknak a nagyvilághoz való viszonyával viaskodó verseinek ideje kivétel nélkül az éjszaka. Az *Ady Endre vonatán* válasz nélküli kérdéssora olyan nemzethalál-vízió, mely érzésvilágában hasonlatos a magát utolsó magyarnak tudó Adyéhoz. Nyomasztó tehetetlenségérzés sűrűsödik erőteljes látomásba, éjszakai atmoszférába. A költői személyiség lírai szituációja a magányos éjszakai virrasztás: elterelő napi cselekvésekre sem mozdíthatja a figyelmét. A *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* a kivételes értéket is hiába produkáló művész kínját fejezi ki nagy költői erővel. A Graves-díjjal méltán jutalmazott vers lírai hőse Liszt Ferenc. Eszmélkedésében, éjszakai víziójában az eszmétlenül hortyogó Magyarország önteltsége, helyzetismeretének fogyatékosága, magatartásának ostoba dölyfe váltja ki ítéletét s azt a tragikus keserűségét, hogy hozzá tartozva sincs értelme-lehetősége már az érte való küzdelemnek a fejtetőre állított értékrendben. A megtagadásban kivallott hazaszeretet verse ez: hiszen ennek a sorsnak a nem vállalása a személyiség szép erőinek pusztulását is jelenti: „Kulcsra zárva, mint koporsó, a zongora”, s elfordul az egész mindenség, a Tejút is „rozsdásodó”, s a nemzeti közösséghez tartozás vállalása gyilkos golyók célpontja, „a kokárda a lőlap közepe”. Keserűség, részvét és irónia együtt van e vers gazdagságában. A kötet címadó kompozíciója sokrétűen tragikus asszociációs sort indít el bennünk. *Döblingben* a legnagyobb magyar jutott el sorsának kelepcéjében a „kann mich nicht retten” fölismeréséig, az önként választott halálra. A *Háborús téli éjszaka* méltó párverse ez: a döblingi éjszakában virrasztó Széchenyit már vonzza a halál, mely feloldást adna a „Döbling–Magyarország–Pokol” világából, de visszatartja a mély hazaszeretet, annak tragikus tudata, hogy „Magyarország nincs többé már csak bennem él”. Ennek az országnak a gondja élte. S ennek az országnak az európai pozícióját vetíti elénk látomása, egy korábbi versmotívum új értelmű kibontása. Baka István *Tűzbe vetett evangélium* című versében az istenkereső költői személyiséget hasonlította a „papírhulladékkal telt réten ételt keresgélő kutya”-hoz. Most a *Döbling* Széchenyije Magyarországot látja ebben a re-

ménytelen pozícióban, „boldogabb fogakkal lerágott Európa-csontok” után kutakodott hiábavalóan az éjszaka „kátránnyal bemázolt Mennyország-fala” előtt:

*De rés sehol de rés akkorka sem
amin egyetlen csillag fénye át-
türemlik szűkölünk csak Európa
küszöbeiről elvert kutyák*

Széchenyi látomásában befejeződött ez a próbálkozás, Magyarország föladata tehetetlenül ezt a küzdelmet, elkullogott „a szürkületben”. Apokaliptikus döbbenetű látomásában „Haynau- és Bach-pofájú rémek” röhögik az arcába heroikus próbálkozásának kudarcát, mely szerint Magyarországot felemelni akaró nagy eszméje, küzdelme is csak a romlást, a pusztítást fokozta. Az utolsó rész eszmélkedése azonban mintha fölébe nőne a kétségbeesésnek: nem az öngyilkos éjszakát örökíti meg, hanem az eszmélésben mindennel számot vető, tovább élő személyiség illúziótlan tartását, virrasztását. Baka István történelmi motívumokkal is erőteljesen élő versei nemzeti magatartásunk, önismeretünk alapkérdéseit vetik fel illúziótlan bátorsággal, éjféketében. Költészetének hatása azonban kihívás: ha ilyen ez a sors, próbáljunk fordítani rajta. Nem a költő dolga aprólékosan megmagyarázni, hogy miképpen. Az ő dolga a „megnevező hatalom” gyakorlása. S erre Baka István *Döblingje* emlékezetes versekben ad mintát, s még erőtlenebb darabjait is éltetik erős képei. Rejtőzködő személyisége olykor túlságosan elvont víziókban nyilatkozik, de verseinek szigorú motívumrendszere, variáló építkezése ezeket a darabokat is megerősíti a más helyről átsugárzó élmény hitelével. (*Szépirodalmi*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS